

»PERKELEEN KIELESTÄ» TIETEEN KIELEKSI

Katja Huumo »Perkeleen kieli» — suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 166. Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen Tiedeseura 2005. 211 s. ISBN 951-653-338-8.

Katja Huumon väitöskirjan otsikon »perkeleen kieli» (*la langue du Perkelä*) esiintyy senaatin talousosaston varapuheenjohtajan Lars Gabriel von Haartmanin kirjeessä Alexander Armfeltille. Tämä kannanotto suomen kieleen on osa keskustelua, jossa pohdittiin Keisarillisen Aleksanterin yliopiston muuttamista virkamiehiä valmistavaksi korkeakouluksi. Keskustelussa esiintyi ajoittain ajatus siirtää yliopisto-opetus kokonaan pois Helsingistä, ja von Haartman kauhistui ajatusta, että yliopisto siirrettäisiin paikkaan, jossa se saattaisi suomalaistua, jolloin »rakkaassa Suomessa muutamien vuosien kuluttua ei puhuttaisi muuta kuin tuota Perkelä-kieltä» (s. 6–7).

Huumon väitöskirjan otsikko on hätkähdyttävä ja houkutteleva. Ainakin lingvistin se saa kiinnostumaan teoksesta. On kuitenkin huomattava, että väitöskirja kuuluu poliittisen historian alaan ja että myös suomen kieltä tarkastellaan historian tutkimuksen kautta. Huumo käsittelee suomen kielen kehittämistä tieteen kieleksi konstruktivistisesta näkökulmasta, jossa olennaista on selvittää, miten jokin ilmiö rakentuu. Kielellistä analyysia siitä, millaisia olivat ensimmäiset yritykset tehdä tiedettä suomeksi, ei väitöskirjasta löydy. Olisikin mielenkiintoista lukea myös kielitieteellinen analyysi näistä ensimmäisistä suomenkielisistä tieteellisistä teksteistä.

Huumo tutustuttaa lukijan tutkimuksessaan ensin konstruktivistiseen tieteenhistoriaan ja 1800-luvun Suomeen, ja tä-

män jälkeen hän esittelee Suomen tiedettä neljästä eri näkökulmasta. Hän pohtii sitä, mitä tiede, kirjallisuus, kansallinen tiede ja tieteen kieli merkitsivät 1800-luvun Suomessa. Seuraavassa luvussa Huumo käsittelee Suomen 1800-luvun kielitilannetta ja esittelee tuon ajan tieteen instituutiot, minkä jälkeen hän siirtyy käsittelemään kahta tapaustutkimusta. Hän tarkastelee, mitä tapahtui, kun Erik Alexander Ingman tarjosi kirjoitusta »Ovatko taudit itsenäisiä, eläviäisiä olentoja?» Suomen Lääkäriseuran (Finska Läkaresällskapet) *Finska Läkaresällskapets Handlingar* -julkaisuun. Toinen tarkastelun kohteena oleva suomenkielisen tieteellisen tekstin aiheuttama kiista aiheutui Suomen Tiedeseuralle (Finska Vetenskaps-Societeten) tarjotusta kirjoituksesta »Jäänlähtö-aiat Kokemäen virrassa vuosina 1801–1849, todenvaihe-laskulla määräsi Johan Henrik Eklöf». Tutkimusaineistona Huumo on käyttänyt pääasiassa tieteellisten seurojen ja yksittäisten tiedemiesten arkistoja, ja tutkimuskirjallisuus koostuu sekä aikalaiskirjallisuudesta että uudemmasta kirjallisuudesta, jotka täydentävät toisiaan ja kertovat tutkimuskohteensa lisäksi myös kirjoitusajasta. Lopulta tutkimuksessa päästään 1800-luvulta kohti 1900-luvun taitetta ja jopa sen yli, kun Huumo tarkastelee vielä mainittujen seurojen yhteiskunnallisen aseman muutosta ja kielikäytäntöjä suhteessa 1800-luvun lopun muutoksiin.

Suomen kieli ei ollut vielä 1800-luvun alussa kypsää tieteen kieleksi, sillä tieteen tekemiseen tarvittavaa sanastoa ei ollut ole-

massa. 1800-luvun alkupuolella suurin osa kansaa puhui suomea, mutta sivistyneistön kieli oli ruotsi. Lisäksi sivistyneistön »käyttökielinä» olivat ranska ja saksa, ja tieteessä käytettiin yleisesti latinaa. Kielitilannetta ei tuohon aikaan erityisesti pohdittu; sitä pidettiin itsestään selvänä. Huuonon väitöskirjassa lähtökohtana on ajatus, että tiedemiehet rakensivat 1800-luvulla niin Suomea kuin suomalaisuuttakin, ja tieteen kielen valinta ja suomen kielen kehittäminen tieteen kieleksi liittyivät tiukasti myös muuhun yhteiskunnalliseen elämään. Kielen kehittäjät olivat yhteydessä niin hallintoon ja talouselämään kuin sanomalehtiin ja kouluhihinkin. Suomen kieli yhdistyi tuolloin poliittisesti kumoukselliseen fenomeniaan, ja siten suomen kieltä saatettiin pitää uhkana ja sen käyttöä kontrolloitiin niin ulkoapäin esimerkiksi sensuurin avulla kuin harjoittamalla itesesensuuriakin. Ensimmäiset suomen kielellä kirjoitetut tieteelliset tekstit herättivätkin 1800-luvun puolivälissä kiivaita keskusteluja ja vahvoja reaktioita.

SOPIIKO SUOMEN KIELI LÄÄKETIETEEN KIELEKSI?

Ensimmäiseksi Huuonon keskittyi Suomen Lääkäriseurassa syntyneeseen keskusteluun. Lääkäriseura oli syntyessään täysin ruotsinkielinen. Seuran julkaisusarjaa Handlingaria alettiin julkaista vuonna 1841, ja sen julkaisukieleksi tuli »äidinkielimme ruotsi» (s. 79). Ruotsin ohella oli pohdittu myös latinan ja saksan käyttöä, sillä julkaisussa haluttiin kertoa myös ulkomaalaisille suomalaisen lääketieteen saavutuksista. Handlingar pysyi kuitenkin 1840-luvun lopulle saakka täysin ruotsinkielisenä. Vuonna 1848 seuran sääntöjä tämentämään perustettiin komitea, jonka kokouksessa huomautettiin, että myös suomi oli suomalaisten äidinkieli, ja ehdotettiin,

että julkaisuun voisi kirjoittaa myös suomeksi. Lääkäriseuran perustajana pidetty Carl Daniel von Haartman vastusti ajatusta. Hänen mukaansa moni seuran jäsen — hän itse mukaan lukien — ei osannut riittävästi suomea ymmärtääkseen suomenkielisiä tekstejä, ja tämä asettaisi seuran jäsenet eriarvoiseen asemaan. Immanuel Ilmoni tuki von Haartmanin kantaa ja totesi, että suomenkielisiä kirjoituksia varten voitaisiin painaa erillinen lisävihko. Seuran enemmistö kuitenkin vastusti suomen rajaamista julkaisukielten ulkopuolelle, ja lopulta päädyttiin poistamaan säännöistä kokonaan Handlingarin kielen määrittäminen ja kaikki suomea osaamattomat velvoitettiin opettelemaan kieltä. Von Haartmanin erosi päätöksen vuoksi seurasta, sillä hänen mielestään suomi oli haitallista — jopa vaarallista — itse tieteelle; se vahingoittaisi asian selvyttä, ymmärrettävyyttä ja mielenkiintoa. Von Haartman osallistui kuitenkin eronsa jälkeen yhä seuran kokouksiin ja piti niissä esitelmiä. Hän kannatti periaatteessa suomen kirjakielen kehittämistä ja oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsen, mutta katsoi, että Lääkäriseuran tuli edistää lääketiedettä eikä valistaa kansaa.

Lääkäriseuran jäsen E. A. Ingman oli innokas suomen kielen kehittäjä. Hän oli mukana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toiminnassa, ja hän oli suomentanut kreikan- ja unkarinkielisiä tekstejä ja pohtinut ulkomaisten nimien kirjoittamista suomeksi. Lisäksi hän oli yksi ensimmäisistä suomenkielisen maisterinväitöskirjan tekijöistä. Heti von Haartmanin eron jälkeen hän alkoi kirjoittaa suomenkielisiä artikkeleita, joka aiheutti Suomen Lääkäriseurassa vuosina 1848–1851 kiistan, joka koski suomen kielen sopivuutta lääketieteen kieleksi. Ingman kirjoitti artikkelinsa suomeksi, koska hän halusi hyödyntää uutta mahdollisuutta, ja samalla hän pystyi ärsyttämään von Haartmania, jonka kanssa hänellä oli vihamielis-

syyksiä. Kirjoituksen takia Lääkäriseuran toimituskunnasta erosi Immanuel Ilmoni, joka ei voinut hyväksyä suomenkielisen artikkelin julkaisemista Handlingarissa, vaikka kannattikin suomen kehittämistä kirjakieleksi. Ilmonin äidinkieli oli suomi. Hän oli yksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajista ja oli jo aiemmin, 1843, tehnyt ehdotuksen suomen kielen ylimääräisestä professorinvirasta.

Kieli ei Huumon mukaan kuitenkaan ollut kiistassa ainoa olennainen seikka, sillä Ingman hyökkäsi kirjoituksessaan spekulatiivista luonnonfilosofista traditiota vastaan, jota Ilmoni kannatti ja johon suomalainen lääketiede pohjasi 1800-luvun alkupuolella. Ingman esitti uuden näkemyksen lääketieteen tehtävästä, harjoittamisesta ja tautien luonteesta. Hän piti ei-tieteellisenä rahvaan uskomuksena Ilmonin näkemystä, jonka mukaan taudit olivat itsenäisiä olentoja. Ingmanin mukaan tauti oli ruumiin muutunut tila, jonka syynä saattoi olla esimerkiksi ruumiillinen vika tai onnettomuus. Tauti oli ruumiin reaktio taudinaiheuttajan toimintaan. Ingmanin käsittelemä kysymys tautien luonteesta oli tärkeä, sillä taudin olemuksen mukaan ruumiista yritettiin joko karkottaa ulkoa tullut vieras tai itse ruumis yritettiin eheyttää. Kyseessä oli myös menetelmällinen ero: lääkärin päättelykyky vs. empiiriset kokeet ja havainnot, joita Ingman kannatti. Suomalainen lääkärikunta ei voinut sivuuttaa tätä tärkeää kirjoitusta, vaikka se olikin kirjoitettu suomeksi.

Ilmoni peruutti kuukautta myöhemmin eronsa seuran toimituskunnasta, koska Ingman selvitti, ettei kritiikki ollut henkilökohtaista, vaan sen oli tarkoitus herättää keskustelua. Ilmoni kuitenkin kirjoitti vastineen Ingmanin artikkeliin. Vaikka vastine olikin alun alkaen kirjoitettu suomeksi, se ilmestyi ruotsinkielisenä, koska ulkomailta oli tullut moitteita Ingmanin kirjoituksen suomenkielisydestä. Myös vuoden 1850

sensuuriasetus saattoi vaikuttaa julkaisukieleen. Ilmoni kiisti pitävänsä tauteja itsenäisinä organismeina. Hän käytti ajatusta taudeista itsenäisinä organismeina vertauskuvallisesti: tauteja voidaan tarkastella samaan tapaan kuin eläviä organismeja. Hän ihmetteli vastineessaan sitä, että Ingman käytti suomen kieltä, sillä suomenkielinen artikkeli on suunnattu vain suomalaisille. »Todellisten kulttuurikielten» taitajat eivät kieltä ymmärrä, ja ne jotka ymmärtävät, lukevat mieluummin muuta kieltä. Koska kirjoitus on siis suunnattu rahvaalle, se on myös kirjoitettu talonpoikaisesti. Ilmoni totesi, että saattoi vain ihmetellä, miltä Ingmanin teksti latinankielisine termeineen tuntui maalaisväestöstä. Kirjoituksessa on uusia lääkeoppillisia termejä, joiden selitys on suluissa, kuten *liika pahalainen (parasit)*. Ilmoni kyllä muisti korostaa, että harasti suomen kieltä ja kulttuuria; hän vain ei pitänyt Ingmanin lähestymistapaa oikeana. Esimerkiksi kansantajuiset esitykset tartuntataudeista antaisivat kansalle enemmän sivistystä kuin Ingmanin pohdinta tautien luonteesta.

Myös *Litteraturblad*-lehdessä otettiin kantaa asiaan. Sven Gabriel Elmgren totesi, että jos ulkomaalaiset lukijat ovat niin tärkeitä, ei pitäisi kirjoittaa myöskään ruotsiksi, koska sekään ei ole yleisesti tunnettu kieli. Ingmanin ja Ilmonin kiistely jatkui, kun Ingman kirjoitti Ilmonin näkemyksiä vastaan ja kieltäytyi arvioimasta, onko hänen kirjoituksensa kieli talonpoikaista. Kirjoituksensa hän päätti moittimalla Ilmonia siitä, ettei tämä käytä suomen kieltä. Ilmoni vastasi toistamalla omat lääketieteelliset näkemyksensä ja korosti, että vastustaa suomen käyttöä, koska Handlingar on suunnattu myös ulkomaalaisille lääkäreille. Hänen mukaansa tällainen suomen kielen käyttö vaikuttaa vain turhamaiselta pelleilyltä. Suomen kieli pitää kehittää tieteen kieleksi rauhassa ja pakottamatta. Näkyvältä osal-

taan kiista päättyi tähän, eikä siitä jäänyt merkkiä virallisiin asiakirjoihin. Ingman ei kirjoittanut enää aiheesta suomeksi, mutta hän oli ansainnut tieteellisellä kirjoituksellaan suomalaisten kiitollisuuden, sillä hän oli todistanut vääräksi ajatuksen, että suomen kieli ei ollut tarpeeksi kehittynyt tieteellisiin kirjoituksiin.

Huumo keskittyy tarkastelemaan keskustelua kielestä ja epistemologiasta, koska aikalaiset eivät erottaneet niitä toisistaan. Ilmonin ja Ingmanin näkemykset olivat molemmat aikanaan täysin tieteellisiä, mutta kumpikin piti toista epätieteellisenä. Ingmanin mukaan Ilmonin ajattelu oli vanhakantaista, lähellä kansanuskomuksia ja siksi epätieteellistä. Ilmoni puolestaan perusteli Ingmanin epätieteellisyyttä kirjoituksen talonpoikaisella kieliasulla, joka veti ajatuksenkin lokaan. Kiista aiheutti sekä sukupolven- että paradigmanmuutoksen lääketieteessä, ja se oli ensimmäinen kerta, kun lääkärit joutuivat ottamaan kantaa suomen kielen asemaan tieteen kielenä.

Huumon mukaan lääkärit ovat mielenkiintoinen ryhmä kielikeskustelun kannalta, sillä lääkärin on osattava toimia teoreettisen tiedon ja käytännön soveltamisen välissä. Lisäksi ammatissa oli vahva kielijako. Opiskelu tapahtui sivistyskielillä, mutta lääkärien työkielenä oli useimmiten suomi. Moni lääkäri olikin näkyvästi mukana kehittämässä suomen kirjakieltä. Kielikiistassakin oli kyse lääkärin työn kaksijakoisuudesta: suomen kielen kehittämistä kannatettiin, mutta suomi tuli pitää erossa varsinaisesta tieteen tekemisestä. Niillekään, jotka kannattivat suomen kielen tuomista lääketieteeseen, kieliasia ei ollut yksioikoinen. Ingmanille oli tärkeää, että oli oikeus käyttää suomea, vaikka hän tiesi, että vain harvat kykenisivät siihen. Toisaalta von Haartmanin ja Ilmonin käsitys suomen kielen käytöstä tieteessä oli 1800-luvulla tieteilijöiden keskuudessa yleinen: suomi ei

ollut vielä tarpeeksi kehittynyt tieteen kieleksi. Tieto kärsisi suomen kielen käytöstä, eikä kansa edes tarvinnut sitä tietoa, joka oli lääkäreiden hallussa.

VOIKO SUOMEKSI KIRJOITTA LUONNONTIETEESTÄ?

Toinen Huumon kuvaama polemiikki syntyi, kun J. H. Eklöf tarjosi suomenkielistä kirjoitusta Kokemäenjoen jäänlähdeajoista Suomen Tiedeseuran Acta Societatis Scientiarum Fennicae -julkaisuun 1849. Tässäkin kiistassa ruotsinkielinen tiedeyhteisö joutui yllättäen ottamaan kantaa suomeen tieteen kielenä. Kiista aiheutti myös laajemman lehtikirjoittelun, mutta lopulta seurassa päätettiin olla julkaisematta Eklöfin kirjoitusta. Se kuitenkin julkaistiin seuraavana vuonna sellaisenaan, suomenkielisenä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomalaiskirjassa. Myös tässä kiistassa suomen kielen jyrkimmät vastustajat olivat niitä, joilla oli läheinen yhteys hallintoon. Kirjoitusta vastustettiin vetoamalla ulkomaiseen lukijakuntaan, tiedeyhteisön kollegiaalisuuteen ja kielen kehittymättömyyteen. Puolustajat taas vetosivat »suomen kielen oikeuksiin», suomalaisten sivistystason nostamiseen ja pyrkimykseen saada suomalaiset muiden kulttuurikansojen joukkoon.

Huumo osoittaa, että yhtäläisyyksistä huolimatta kiistat kuitenkin myös eroavat toisistaan: Eklöfin kirjoitus ei ollut sisällöltään yhtä merkittävä kuin Ingmanin. Eklöf ei kuulunut ryhmään, jota pidettiin pätevänä tekemään tiedettä. Tätä sosiaalista jakoa ei voitu tuoda julki, joten vedottiin kieleen. Kieli näyttää kuitenkin kirjoittajan itsensä mielestä olleen riittävän hyvää, sillä hän ei joutunut käyttämään vieraskielisiä termejä selventääkseen käyttämänsä suomea. Eklöfin kirjoitusta koskevassa kiistassa kukaan ei puuttunut itse suomen kielen laatuun. Keskustelu käytiin kirjoituksen suomen-

▷

kielisyydestä, ei sen kieliasusta. Kun vastustettiin suomen kielen käyttöä yleensä, oli yhdentekevää, millaista tämä kieli oli. Toisaalta perusteluissa vedottiin ristiriitaisesti juuri suomen kielen kehittymättömyyteen eli kielen laatuun. Eklöfin kirjoituksen kieltä olisi voinut perustella jopa paremmin kuin Ingmanin suomen kielen käyttöä, sillä kirjoitus oli kiinnostava paikallisen suomenkielisen väestön kannalta. Olennainen ero kiistoissa on myös se, ettei Eklöfin kirjoituksessa hyökätä ketään vastaan.

Sekä Ingman että Eklöf pyrkivät omalta osaltaan muokkaamaan suomen kielestä tieteen kieltä. Heidän tavoitteenaan oli saada suomi osaksi tieteellisten seurojen arkea. Tässä he kumpikin epäonnistuivat. Seurat pysyivät ruotsinkielisinä. Vuosikymmenten päästä Ingmanin ja Eklöfin yritykset kuitenkin kantoivat hedelmää, kun suomenkieliset Duodecim ja Suomalainen Tiedeakatemia syntyivät ja pyrkimykset kehittää suomesta tieteen kieli saivat vihdoin jatkoa. Suomen kielestä kehitettiin vähitellen kaikkien tieteenalojen kieli.

SUOMENKIELISTÄ TIEDETTÄ 2000-LUVULLA

Huumon väitöskirja on hyvä esimerkki siitä, miten tiedettä voi kirjoittaa suomen kielellä. Väitöskirjan kieli on sujuvaa ja miellyttävää, ja sanasto on monipuolista ja elävää. Paikoin kirjoittaja tuntuu suorastaan

ilottelevan suomen kielellä, nauttivan kirjoittamisesta ja osuvien ilmausten löytämisestä. Oikeakielisyyssääntöjäkään vastaan ei suuremmin rikota muutamia häiritseviä yhdyssanavirheitä lukuun ottamatta, eikä teoksen kieli rajaa lukijakunnaksi ainoastaan historian tutkijoita. Myös väitöskirjan rakenne on toimiva. Teorian ja taustan jälkeen kumpikin tapaustutkimus etenee loogisesti, ja lukijasta tuntuu, kuin hän seuraisi jännitysnäytelmää erilaisine yllättävinekin juonenkäänteineen. Kokonaisuudessaan Huumon väitöskirja on monipuolinen ja perusteellinen. Perusteellisuudesta kertovat myös lukuisat alaviitteisiin sijoitetut yksityiskohdat ja sivupolut, joiden määrää kuitenkin olisi saattanut paikoin vielä harvita.

Huumon tutkimus on myös hyvin ajan-kohtainen. 1800-luvun kieltä tutkitaan tällä hetkellä laajaltikin, ja väitöskirja on syntynyt monitieteisessä tutkimusprojektissa »Suomen kirjakielen kehitys ja vakiintuminen 1800-luvulla». Lisäksi tutkimuksella on kytköksiä nykypäivän kielitilanteeseen. Nyt 2000-luvulla suomen asema tieteen kielinä puhuttaa jälleen. Suomen kielen käyttöala supistuu kansainvälisen julkaisemisen paineessa, ja useallakin tieteenalalla englannista on tulossa tutkimuksen pääkieli. ■

HEIDI MERIMAA

Sähköposti: *heidi.merimaa@utu.fi*